

В. С. Макарчук

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
зав. кафедри історії держави і права

КРИМСЬКА АВАНТЮРА ПУТИНА (2014 р.): АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

© Макарчук В. С., 2014

Розглянуто міжнародно-правові аспекти зовнішньої політики путінської Росії у справі здійснення анексії Криму в 2014 р.

Ключові слова: зовнішня політика Російської Федерації; анексія Криму Росією 2014 р., старе міжнародне право, нове міжнародне право.

В. С. Макарчук

КРЫМСКАЯ АВАНТЮРА ПУТИНА (2014 г.): АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ

Рассмотрены международно-правовые аспекты внешней политики путинской России в деле осуществления аннексии Крыма в 2014 г.

Ключевые слова: внешняя политика Российской Федерации; аннексия Крыма Россией 2014 г., старое международное право, новое международное право.

V. S. Makarchuk

PUTIN'S CRIMEAN GAMBLE (2014): ASPECTS OF INTERNATIONAL LAW AND PUBLIC MORALS

We consider international legal aspects of the foreign policy of Putin's Russia in the implementation of the annexation of the Crimea in 2014

Key words: foreign policy of the Russian Federation; Russian annexation of the Crimea in 2014, the old international law, a new international law.

Постановка проблеми: Зміна (розширення) кордонів держави не становить апріорі порушення нею норм міжнародного права. Наприклад, спірний з КНР острів Даманський (Чженьбао Дао) та інші острови на російсько-китайському прикордонні загальною площею 337 кв км протягом травня 1991 – 2005 рр. перейшли з-під радянської (російської) юрисдикції під китайську. У 2012 р. КНР висунула нові територіальні претензії до Росії, на цей раз на Алтаї. Йшлося про порівняно невелику площу – 17 га.

Протягом останнього десятиріччя Україна втратила десятки гектарів прикордонних з Республікою Білорусь територій проти своєї волі, але з дотриманням норм міжнародного права. Відбулося це внаслідок “міграції” русел прикордонних рік на південь.

Якщо тільки не йдеться про покарання держави-агресора чи зміну фарватеру прикордонної річки, єдиним можливим шляхом територіальних змін стає вільно висловлена воля сторін,

відсутність насильства і примусу, а також відповідність досягнутих міждержавних домовленостей базовим нормам міжнародного права.

Російський президент В. Путін у своєму зверненні до Державної думи 18 березня 2014 р. [1] висловив повну упевненість, що анексія Криму Росією відбулася з дотриманням норм права. Ця аргументація викликала сумнів не лише в Україні та демократичному світі, а й у самій Росії. Так, у березні 2014 р. за критику кримської авантюри Путіна поплатився посадою професор Московського державного інституту міжнародних відносин, славнозвісного МГИМО, А.Б. Зубов [2].

Аналіз наукових публікацій за темою статті. Наразі авантюра кримських самозваних властей, “визвольний” похід російської армії, політичний фарс з плебісцитом 16 березня 2014 р. та його “міжнародно-правове закріплення” рішеннями Держдуми Російської Федерації ще чекають наукового вивчення. До того ж уже маємо невеликі за обсягом, але чисельні публікації в Інтернеті.

Формулювання завдань наукової статті. З’ясувати, наскільки виправданими, з огляду на норми міжнародного права, є намагання Російської Федерації легалізувати силову анексію Криму. Це, своєю чергою, допоможе спрогнозувати подальші дії путінської адміністрації, які сьогодні сприймаються широкою світовою громадськістю як найбільша загроза миру на планеті з часів завершення Другої світової війни

Виклад основного матеріалу. Останніми політиками, які намагалися силою змінити європейські кордони, стали А. Гітлер та Й. Сталін у 1939–1945 рр. Після Гельсінкі (1975 р.) європейські держави, США та Канада визнали непорушність європейських кордонів, що фактично унеможливило їх насильницькі зміни. Розпад СФРЮ показав, що спроби силового рішення територіальних проблем є загалом безперспективними, а держава-агресор навіть ризикує втратити частину своєї території.

В. Путін не може посилається на невизначеність міжнародно-правових норм, продиктовану перехідним періодом, чим свого часу скористалися диктатори середини ХХ ст. Є Статут ООН, є загальноприйняті принципи міжнародного права, які, принаймні в теорії, на разі не ставляться під сумнів.

Російський офіційний підручник з міжнародного публічного права [3] на 10 сторінках (С. 99 – 109) чітко формулює ці основні принципи міжнародного права.

Не зайве також нагадати, що ст. 1 закону “Про міжнародні договори Російської Федерації” (від 16 червня 1995 р. у зовсім недавній редакції 25 грудня 2012 р.) встановлює: “...міжнародні договори Російської Федерації укладаються, здійснюються і припиняються відповідно до загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права (...)” [4]

Виглядає на те, що в Кримській авантурі уряд Російської Федерації та президент В. Путін з семи сформульованих світовою і російською політичною і науковою думкою принципів, умудрилися порушити усі сім. “Напевне Путіну не доповіли його радники, – іронізують аналітики групи “Інформаційний опір”, – але за порушення імперативних норм міжнародного права керівники держави підлягають кримінальній відповідальності [5].

А саме:

– “принцип суверенної рівності держав (принцип рівноправності держав) відображає основну якість міжнародного права як права рівних (*par in parem non habet imperium*)” [3, с. 99]. Взагалі то: *par in parem non habet imperium*, тобто шановні російські колеги у 3-му виданні офіційного підручника зробили дві орфографічні помилки у відомій латинській сентенції. Але усе це дрібниці порівняно з заявою В. Путіна, що: “Но всё имеет свои пределы. И в случае с Украиной наши западные партнёры перешли черту, вели себя грубо, безответственно и непрофессионально. (...) Сегодня необходимо прекратить истерику, отказаться от риторики холодной войны и признать очевидную вещь: Россия – самостоятельный, активный участник международной жизни, у неё, как и у других стран, есть национальные интересы, которые нужно учитывать и уважать” [1]. Тобто Путін розглядає Україну не як суверенну державу, яка має – не може не мати! – власні інтереси, а

як бездержавну (?) територію. Не суб'єкт, а об'єкт міжнародного права. Російські інтереси треба "поважати і враховувати", а територія Україна на таку повагу, за логікою кремлівського диктатора, не заслуговує;

– “принцип невтручання у внутрішні справи держав (...) покликаний захищати внутрішню функцію (іноземної. – В.М.) держави, яка становить один із аспектів повної і суверенної влади, здійснювану нею на своїй території і у межах своїх кордонів” [3, с. 100]. Уже після анексії Криму російський міністр закордонних справ С.В. Лавров (Калантаров) мав неабияке нахабство висунути вимогу федералізації України та запровадження російської мови як другої державної. СБУ мало не щодня доповідає про викриті російську агентуру. На закритому засіданні Верховної Ради України 16 квітня 2014 р. Радник Президента України, екс-голова СБУ (2003 – 2005 рр.) Ігор Смешко повідомив, що станом на 23 квітня 2014 р. в Україні затримано понад 25 “співробітників Головного розвідувального управління Генерального штабу Російської Федерації”. Він підкреслив, що жодна спецслужба не стане оприлюднювати не перевірену інформацію, особливо в умовах такого гострого протистояння, яке зараз спостерігається в Україні. І. Смешко впевнений, що ці люди уже дають покази слідчим СБУ [6]. Наприкінці квітня 2014 р. з'ясувалося, що “головнокомандувачем” силами сепаратистів в Донбасі є полковник ГРУ Ігор Всеволодович Гіркін (“Стрелок”), прописаний за адресою м. Москва, пров. Шенкерський, б. 8Б, кв. 136 [7]. Це з його подачі був фізично знищений проукраїнськи налаштований депутат Горлівської міської ради В. Рибак;

– “принцип суверенітету (...) зміст принципу становлять права держави на незалежну зовнішню політику, вільний, без тиску зовні (...) вступ і вихід (з. – В.М.) міжнародних організацій” [3, с. 101 – 102]. Російська позиція щодо можливого членства України в НАТО та ЄС – загальновідома; сама думка про це оголошується підступами ворожої агентури в сфері інтересів Росії. “Основною категорією геополітики, – стверджує президент Російської Академії геополітичних проблем, генерал-полковник Л.Г. Івашов, – вважається простір. Безперервна боротьба за простір зведена в ранг закону геополітики. Оволодіння важливішими територіями чи контроль над ними підвищують геополітичний статус держав і коаліцій, дозволяють їм безбідно існувати і розвиватися за рахунок ресурсів підконтрольних країн (...) І НАТО тут найперший помічник (США. – В.М.): передусім вона допомагає тримати під контролем саму Європу. За тим – Росію поза Європою, відвойовуючи у неї геополітичні позиції, завойовані у ході та після Другої світової війни (...), ось і несуть “права людини” на Схід до кордонів Росії натовські стратеги” [8, с. 11]. У цьому чорнобілому світі Україні (як й іншим пострадянським республікам) відведена несамостійна роль російського геополітичного простору, чиїми ресурсами Росія може і повинна неподільно користуватися, і для захисту яких повинна докладати найактивніших зусиль. Також концепція зон впливу, яку де-факто проголошує один із російських ідеологів Л.Г. Івашов, – це явище т. зв. старого міжнародного права, здавалось би, остаточно похована з прийняттям Статуту ООН;

– “принцип територіальної цілісності держав, який захищає право держави на цілісність та недоторканість її території (...) Статут ООН забороняє застосування сили проти територіальної цілісності держав у вигляді вторгнення, анексії, окупації, будь-яких спроб розчленування державної території, якщо це не пов'язано з міжнародними санкціями (...) посягання на чужу територію, є неправомірне діяння, тяжке порушення міжнародного права, що закономірно викликає найжорсткішу відсіч” [3, с. 102]. Фарс з проголошенням “незалежності Криму” і подальшим прийняттям новопроголошеного суб'єкта (?) до складу РФ виглядає жалюгідно у світлі міжнародного осуду кримського “референдуму” 16 березня 2014 р. та непристойно швидкого рішення Державної Думи;

– “принцип непорушності державних кордонів (...) права держави відповідно до цих принципів полягають у вимозі абсолютної непорушності встановлених кордонів, незаконності їх зміни без узгодження чи під тиском, із застосуванням сили і погрози силою (...) порушення кордону розглядається як міжнародний злочин, який тягне за собою застосування найжорсткіших заходів у відповідь, у тому числі передбачених ст. 39 – 47 Статуту ООН: (...) аж до обмеження суверенітету винної держави” [3, , с. 104–105]. 15 березня 2014 р. російські війська (120 військовослужбовців та три бронетранспортери) вторглися на територію Херсонської області

(в районі Генічеської стрілки) під приводом узяття під контроль газорозподільної станції у с. Стрілкове (сім кілометрів углиб Херсонської області), яка живить Крим голубим паливом [9];

– “принцип добросовісного виконання міжнародних зобов’язань (...) у наш час практика і доктрина одноставні у тому, що принцип захищає усі норми міжнародного права (,) незалежно від форми їх об’єктування” [3, с. 105]. Нагадаємо, що Росія, окрім низки договорів про добросусідство з Україною, виступила гарантом її територіальної цілісності – в обмін на ядерний потенціал, який незалежна Україна передала саме Російській Федерації (!).

На час розпаду СРСР Україна володіла четвертим у світі ядерним потенціалом (після США, Росії та КНР), що “суттєво” перевищував ядерні сили Великобританії та Франції, разом узятих. А саме – 176 міжконтинентальними балістичними ракетами (1240 боєзарядів) та 21 важким бомбардувальником зі 168 ядерними боєзарядами [10].

І хоча оформлення російської обіцянки відбулося у формі меморандуму (Будапештський меморандум 1994 р.), який традиційно вважається найбільш “полегшеною” формою міжнародного зобов’язання, РФ мала не лише моральний, але й правовий обов’язок здійснити принаймні формальні кроки для консультацій і досягнення компромісу самопроголошеного кримського уряду з урядом України. Посилання на нібито нелегітимність революційного Українського уряду абсолютно безпідставні. По-перше, в міжнародному праві урядом вважається *Quod actum regit* – той, хто фактично здійснює владу. Міжнародні угоди, навіть укладені з узурпатором, вважаються дійсними і зобов’язуючими. Відтак евентуальні угоди між революційним Києвом і Сімферополем могли б гарантувати захист кримчан від усіляких несподіванок, а Росія – за умов наявності доброї волі – могла б виступити “гарантом” цих угод. По-друге, легітимність Верховної Ради АР Крим та проголошеного під дулами автоматів “уряду” С. Аксьонова аніскільки не вища, ніж легітимність ВРУ та уряду А. Яценюка. По-третє, ще Лондонською конференцією 1871 р. принцип *parata sunt servanda* сформульований з усієї чіткістю: “Жодна держава не може ні звільнити себе від зобов’язань договору, ні змінити його постанов інакше, як за згодою договірних сторін, досягнутою за допомогою дружньої угоди” [Цит. за: 11, с. 336 – 337]. Маючи діючі територіальні домовленості з Україною, РФ не могла їх змінити в односторонньому порядку, посилаючись на нібито нелегітимність постреволуційного уряду України;

– “принцип заборони застосування сили чи погрози силою (...) обов’язки держав відповідно до принципу полягають в незастосуванні один проти одного першими збройної сили в порушення положень Статуту ООН, незалежно від того, виражається це у вторгненні на територію держави, чи її окупації, чи бомбардування, чи нападу збройними силами на військові сухопутні, морські чи повітряні сили поза межами держави, у формуванні та засиланні збройних банд і т.д.” [3, с. 106–107]. В. Путін позірно дивується: “И, во-вторых, самое главное, – что же мы якобы нарушаем? Да, Президент Российской Федерации получил от верхней палаты парламента право использовать Вооруженные Силы на Украине” [1].

Уже одне це є найгрубішим порушенням міжнародного права. “Москва, – стверджує професор міжнародного права Кембриджського університету М. Веллер, – не може аргументувати свої дії доктриною гуманітарної інтервенції. Згідно з цією доктриною, держава може втрутитися у справи іншої суверенної держави лише за умов надзвичайної ситуації з метою порятунку усього населення, саме виживання котрого перебуває під загрозою. Жодних доказів такої ситуації в Криму наразі немає. Якщо така ситуація і виникне, то лише в результаті втручання Росії, яке уже відбувається. Крім того, держава, яка втручається для досягнення справді гуманітарних цілей, не має права змінювати (державно-територіальний – В.М.) статус відповідних територій” [12]. Російські намагання прикрити агресію проти України посиланнями на міфічні сили самооборони Криму (*т. зв. вежливых зеленых человечков*. – іронічно) не витримують жодної критики. До того ж росіяни в Україні (окрім купки кримських маріонеток) не просили Росію про жодну *гуманітарну інтервенцію*, оскільки їхня особиста безпека збережена.

Результати дослідження Міжнародного республіканського інституту (IRI) свідчать про те, що 81 % російськомовних українців негативно ставляться до дій РФ по їх “захисту”, повідомляє прес-служба організації.

При цьому 85 % російськомовних громадян України не відчують жодного тиску чи загрози через мову, якою вони розмовляють [13].

У своєму намаганні виправдати агресію В. Путін послався на ... право націй на самовизначення: “Объявляя о своей независимости, назначая референдум, Верховный Совет Крыма сослался на Устав Организации Объединенных Наций, в котором говорится о праве нации на самоопределение. Кстати, и сама Украина, я хочу это напомнить, объявляя о выходе из СССР, сделала то же самое, почти текстуально то же самое. На Украине воспользовались этим правом, а крымчанам в нем отказывают. Почему?” [1].

Відразу постає запитання, з якого часу мультинаціональне, значною мірою – приїждже населення регіону отримало статус “нації”?

Хотілося б також нагадати В. Путіну, що, згідно з Конституцією Союзу РСР 1977 р. та усіх попередніх Конституцій (1924 та 1936 р.), усі союзні республіки мали право вільного виходу з союзної держави. Ст. 72 Основного Закону проголошувала: “За кожною союзною Республікою зберігається право вільного виходу з СРСР” [14]. Українська Конституція (1986 р. з усіма змінами і доповненнями) такого – одностороннього – права виходу за Кримською АР не передбачала; згідно з Основним законом, для цього вимагається загальноукраїнський референдум. Стаття 73: “Виключно українським референдумом вирішується питання про зміну території України” [15].

До речі, Конституція РФ взагалі не передбачає механізмів виходу суб’єктів Федерації з її складу. Максимум, на що вони можуть розраховувати, це на зміну статусу, на що вимагається прийняття відповідного федерального закону (ст. 66, п. 5 Конституції РФ), а також на зміну кордонів між суб’єктами Федерації, але лише “з їх взаємної згоди” [16].

Отже, для того, щоб змінити кордони між суб’єктами РФ, – наприклад, містом Санкт-Петербургом і Ленінградською областю, їх взаємна згода вимагається, а “відібрати” в Україні увесь Кримський півострів можна й без такої формальності. От тільки, як бути зі ст. 15, п. 4 чинної Конституції РФ: “Загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачено законом, то застосовуються правила міжнародного договору” [16].

Але ж Росія, як вказує Макс Веллер, чітко й недвозначно визнала українські кордони. Зокрема, “це було підтверджено: Алма-Атинською декларацією 1991 р., після якої Радянський Союз став історією.

Будапештським меморандумом 1994 р., де Україна отримала гарантії безпеки від Росії, США та Британії в обмін на відмову від ядерної зброї на своїй території.

Угодою України та Росії про розміщення Чорноморського флоту РФ у кримських портах від 1997 р.” [12].

Побіжно відмітимо, що, здійснюючи анексію Криму, Москва не витримала навіть процедурних моментів. Так, Договір про входження Республіки Крим до складу РФ підписувався абсолютно неправомочними особами: мером Севастополя Олексієм Чалим (посада, не передбачена українською Конституцією, мера – громадянина РФ “обрали” на мітингу), прем’єром Криму Сергієм Аксьоновим (обраний на цю посаду голосуванням Верховної Ради Криму, яке так і не було показане громадськості, оскільки відбувалося під дулами російських автоматів) та головою Державної ради Республіки Крим Володимиром Константіновим (посада, не передбачена українською Конституцією). Сумнівні й підсумки Кримського “плебісциту” 16 березня 2014 р., на яких міжнародні спостерігачі з Сербії, Угорщини, Латвії та Іспанії представляли ... ультра-радикальні напівфашистські рухи на зразок угорських “йоббіків” та сербських “четників”. З таким самим успіхом можна було покликати у свідки легітимності референдуму північно-корейських військових чи сомалійських піратів.

Тобто приєднання Кримської АР до РФ відбулося з порушенням норм міжнародного права та двосторонніх українсько-російських угод, без дотримання процедурних вимог, а відтак – із грубим порушенням Основного закону Російської Федерації.

Ще одна міжнародно-правова фантазія російського Президента: “Кроме того, крымские власти опирались и на известный косовский прецедент, который наши западные партнеры создали сами, что называется, своими собственными руками, в ситуации, абсолютно аналогичной крымской” [1],

Можемо частково погодитися з тим, що косівські албанці “понаїхали” до Автономного краю Косово за часів Й. Броз Тіто, який певний час розраховував на приєднання керованої Е. Ходжа та М. Шеху Албанії до СФРЮ. Відтак уже в 1960-х рр. співвідношення албанців і сербів в Автономному краї становило 9 : 1 [17]. Але косовари-албанці, на відміну від кримчан, мали неабиякий час на роздуми – свою криваву боротьбу за звільнення вони проводили ще з 1981 р., і довели серйозність незалежницьких намірів на полях боїв, а не на оперетковому референдумі. Косово управлялося міжнародною комісією протягом восьми років, там було створене нейтральне середовище, яке дало змогу виборцям вирішувати ситуацію максимально неупереджено. Отримавши підтримку НАТО та сусідньої Албанії, самопроголошений (референдум 17 лютого 2008 р.) суб’єкт, на відміну від кримських “скороспілок”, не приєднався ні до США, ні до Албанії.

Так що і тут В. Путін свідомо пересмикує факти.

Висновки. З точки зору міжнародного права, російська концепція “Русского мира” у її сучасній інтерпретації є протиправною. Вона фактично “дозволяє” РФ здійснювати втручання у внутрішні справи суверенних держав. Причому це втручання, як показують останні події, зокрема “дозвіл” Державної думи РФ на введення російських військ в Україну, може здійснюватися й військовими методами – всупереч позиції світового співтовариства.

Міжнародно-правові “аргументи” Кремля, що виправдовують політику російського втручання у внутрішньо-українські справи, не витримують жодної критики. Це порушення усіх норм сучасного *ius cogens* – від неприпустимого диктату (вимога федералізації України та введення другої державної мови) до прямої воєнної агресії.

Кримську авантюру В. Путіна світове співтовариство, представлене Генеральною Асамблеєю ООН, рішуче засудило. На боці Москви під час голосування резолюції А / 68 / L 39 “Територіальна цілісність України” виявилися усього 10 суб’єктів міжнародного права – або її вимушені союзники та утриманці (Куба, Нікарагуа, Венесуела), або держави, які мають невирішені територіальні суперечки з сусідами, що можуть бути вирішені силовими методами (Вірменія з Нагірним Карабахом, анексованим у Азербайджана; КНДР з її намірами силового об’єднання Кореї тощо).

Лінія миролюбної світової громадськості сьогодні має зосередитися на чотирьох основних завданнях.

По-перше, недопущення розширення російської агресії на континентальну Україну та інших сусідів РФ.

По-друге, покарання агресора усім, доступним Україні та світовій громадськості, арсеналом невоєнних засобів.

По-третє, розгляд Міжнародним судом справедливості позову України до Росії про відшкодування завданих агресією збитків. За найскромнішими підрахунками – це 48 мільярдів доларів, за “нескромними” – понад трильйон. Останні цифри ґрунтуються на вартості української землі, надр, корисних копалин шельфу Чорного моря, грошей, вкладених Україною за 23 роки в промисловий і людський ресурс тощо [18].

По-четверте, пошук дипломатичних шляхів виходу з кризи. Важливо сформулювати міжнародні пропозиції, які б дозволили Москві та особисто В. Путіну, а також й офіційному Києву вийти з Кримської авантюри без “втрати обличчя”. Такими пропозиціями може стати проведення повторного референдуму в Криму на чітко обговорених засадах: 1. Вирішення питання про зміну державно-територіального статусу Криму лише кваліфікованою більшістю (від 2/3 голосів) учасників плебісциту. 2. Вільної пропаганди своєї позиції для української влади, ЗМІ та громадських організацій і партій в Криму протягом не менше 6 місяців. 3. Ефективного й всезагального міжнародного контролю за ходом голосування та підрахунком голосів. 4. Компенсації російською стороною українських майнових втрат в Криму, незалежно від підсумків

повторного голосування. Об'єми реальних втрат та відповідної компенсації мають бути визначені авторитетною та повноважною міжнародною комісією.

1. Полный текст обращения Путина по итогам референдума в Крыму. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.rt.com/article/24532>.
2. Ковальчук И. Новый Сахаров России. – Сегодня (Київ). – 2014. – 26 марта. – С. 7
3. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, Д.К. Бекашев, В.В. Устинов [и др.]; отв. ред. К.А. Бекашев. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 928 с.
4. Федеральный закон от 15.07.1995 г. № 101-ФЗ (ред. от 25.12.2012) “О международных договорах Российской Федерации”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_139785/.
5. Путин и Крым: театр правового абсурда. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kontrakty.ua/article/76224/>.
6. На территории Украины официально подтверждено задержание 25 диверсантов. – Сmeshko. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/282416/na_territorii_ukrainy_ofitsialno_podtverjdeno_zaderjanie_25_diversantov_smeshko.
7. Командир “донецких сепаратистов” – полковник ГРУ РФ москвич Игорь Гиркин. Журналисты нашли его семью и квартиру. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/video_news/283109/komandir_donetskih_separatistov_polkovnik_gru_rf_moskvich_igor_girkin_jurnalisty_nashli_ego_semyu_i_sortby/tr ee/order/desc/page/2.
8. Ивашов Л.Г. Предисловие // Штоль В.В. Армия “нового мирового порядка”. – М.: ОГИ, 2010. – С. 7–14.
9. Українські війська заблокували російський десант на Арабатській стріліці. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ipress.ua/news/ukrainski_viyuska_zablokuvaly_rosiyskuu_desant_na_arabatskiy_striltsi_54586.html.
10. Пукаев А., Савельев А. Ядерная мощь СССР: на земле, на море и в воздухе // Независимая газета. – 1991. – № 137. – 2 ноября.
11. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер. – 640 с.
12. События в Крыму: что говорит международное право. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/03/140309_crimea_international_law.shtml.
13. 81 % російськомовних українців вважають неприпустимими дії РФ по їх “захисту”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/uk/news/060414-81-rosiyskomovnih-ukrayinciv-vvazhayut-nepripustimimi-diyi-rf-po-ih-zahistu>.
14. Конституция СССР 1977 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>.
15. Конституція України (Із змінами, внесеними, згідно із законами ...). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
16. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.kremlin.ru/>.
17. Республика Косово. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE.
18. Кто стоит за “Правым сектором” и как спасти Украину от вторжения России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsoboz.org/analitika/kto-stoit-za-pravym-sektorom-i-kak-spasti-ukrainu-ot-vtorzheniya-27032014093957>.